

Kritische participatie in de school is niet vanzelfsprekend

Door: Barbra Bos en Carien Verhoeff

Iedereen vindt het belangrijk om aandacht te besteden aan inclusie en diversiteit, maar het is zoeken naar het 'hoe'. Als startdocument heeft Stichting School & Veiligheid een invalshoek beschreven over inclusie in het MBO en legt daarmee het verband met sociale veiligheid, het belang van de participatie van studenten, burgerschap en het pedagogische gesprek binnen de gemeenschap die de klas, de opleiding en het ROC met elkaar vormen.

Vervolgens is deze visie voorgelegd aan practoren en lectoren, die vanuit hun eigen zienswijze en expertise meer helderheid scheppen in deze constructen. Om handelingsperspectief te scheppen voor onderwijsprofessionals, managers en directeuren. Om samen te kunnen bouwen aan een inclusieve school. 'Samen zijn wij iedereen'.

In dit artikel beschrijven Barbra Bos en Carien Verhoeff hun perspectief.

Ons onderwijs bereidt de jeugd voor op het nemen van verantwoordelijkheid voor de wereld waarin we samenleven. Om verantwoordelijkheid te dragen is participatie noodzakelijk. Verantwoordelijkheid nemen betekent participeren in de samenleving en bijdragen aan besluitvorming over complexe en controversiële vraagstukken. Je kan denken aan klimaatverandering, discriminatie en sociale ongelijkheid. Maar ook aan de inrichting van een park in de woonwijk of het veiliger maken van het verkeer rond de school. Hoe ondersteunt de school studenten in de weg naar zelfstandigheid zodat zij kunnen bijdragen aan de besluitvorming over maatschappelijke vraagstukken? Invloed uitoefenen vraagt in ieder geval dat je afstand kan nemen, de huidige situatie kritisch kan beschouwen, je daarover uitspreekt in het openbaar, interesse hebt in het perspectief van de ander, belangen weegt en besluiten neemt in het algemeen belang.

Kritische participatie is niet vanzelfsprekend. Deze moet worden geoefend. In het onderwijs kunnen studenten oefenen met invloed uitoefenen, met kritische participatie. Dat kan in het beroepsonderwijs in de school *en* in de beroepscontext. De school kent de indirecte participatie via de formele medezeggenschap, maar ook directe participatie op klas-, curriculum- of organisatieniveau. Naast de school is de stage-instelling, en daarmee de beroepspraktijk, een oefenplaats. Het luistert nauw hoe de participatie vorm krijgt en welk doel we ermee voor ogen hebben.

Student Voice en het belang van participatie

Het belang van studentparticipatie wordt breed onderkend. Een vorm van participatie in de school is 'student voice', door ons gedefinieerd als de emanciperende stem van de student die bijdraagt aan de ontwikkeling van de student, het onderwijs en de samenleving. Verschillende studies laten zien dat participatie leidt tot motivatie, zelfbewustzijn, studentwelzijn, studieresultaten, gemeenschapszin en geloofwaardig burgerschapsonderwijs (Charteris & Smardon, 2019; Cook-Sather, Bovill & Felten, 2014). Als de waarde van participatie vooral ook gezocht wordt in de betekenis daarvan voor de student zélf en zijn of haar emancipatie, dan stelt dat eisen aan de vorm. Mitra onderscheidt drie vormen van participatie: *being heard*, *collaboration* en *leadership* (Mitra 2005; Mitra & Gross, 2009). Participatie kan laagdrempelig vorm krijgen door het ondervragen van studenten over bijvoorbeeld de inhoud van het

curriculum, de didactiek en de organisatie (*being heard*). Student-enquêtes en panelgesprekken dragen bij aan studieresultaten, studentwelzijn en gemeenschapszin mits er sprake is van openheid en respect. Dat betekent bijvoorbeeld dat voor studenten duidelijk is waarom de enquête wordt afgenomen, wat de uitkomsten van de enquête zijn en wat er met de resultaten gebeurt. Ontbreekt openheid en respect, dan haken studenten af: 'Ze vragen je van alles, maar je hoort er nooit meer wat van'. De bereidheid om bij te dragen neemt onder studenten dan ook af met een zeer lage respons op enquêtes tot gevolg. Intensievere samenwerking is mogelijk in de vorm van partnerschappen waarin staf en studenten op gelijkwaardige basis samenwerken (*collaboration*). Partnerschappen kunnen zich richten op bijvoorbeeld het herontwerpen van het curriculum, het opzetten, uitvoeren en evalueren van een module, het voorbereiden van een huisvestingsplan of de organisatie en uitvoering van een projectweek. Het gezamenlijk ontwerpen en onderzoeken staat centraal, gelijkwaardigheid en wederkerigheid zijn hier cruciaal. Alleen dán levert het partnerschap de beloofde bijdrage aan de ontwikkeling van de student en de gemeenschap. De meest vergaande vorm is participatie waarin studenten het initiatief nemen en meebeslissen over de ontwikkelrichtingen van onderzoek en onderwijs (*leadership*). Hierbij is het belangrijk dat sprake is van gelijkwaardigheid en dat de studenten een eigen autonome inbreng hebben. Dat is lastiger dan op het eerste gezicht lijkt. De rijkdom van het samenkomen van verschillende perspectieven rond een gezamenlijk vraagstuk (pluraliteit) die aan het licht komen door *student voice*, wordt ondanks de beste bedoelingen, nog wel eens tenietgedaan door verschillende vormen van weerstand (Bovill e.a. 2016).

Instrumenteel en systeemgericht

Wie kent niet de beleidsplannen of websites met vrolijke foto's van studenten op de cover met bijbehorende beleidsondersteunende quotes. Wanneer we de stem van de enkele student gebruiken om ons eigen beleid te ondersteunen of legitimeren, is sprake van *tokenisme*. Dit heeft weinig te maken met de emanciperende opgave van het onderwijs, maar veel meer met het in standhouden van het systeem. De diversiteit aan opvattingen die een schoolgemeenschap rijk is wordt ingeperkt. In de literatuur worden verschillende factoren genoemd die 'student voice' blokkeren. Tokenisme is er één van, maar ook het onvoldoende tijd en geld beschikbaar stellen om studenten te compenseren voor hun bijdrage. Daarnaast is het voor de gelijkwaardige inbreng van studenten van belang dat studenten geschoold worden en zich kunnen professionaliseren. Zo geldt in de formele medezeggenschap dat het voor studenten geen dagelijkse kost is om beleidsstukken te lezen en te doorgronden. Ook wordt gewezen op het gevaar dat de staf een enkele student die participeert een heldenstatus geeft en de kwaliteit van deze student overdrijft. Dit doet wat met de student zelf, maar ook met de peers, die de 'onechte vertoning' niet als een aanmoediging tot participatie zien. *Showboating* en *white-washing* zijn reële risico's. Deze vormen van 'participatie' dragen hooguit bij aan de ontwikkeling van de selectieve groep studenten, zoals dat ook het geval is bij de enkele studenten die doorgaans deelnemen aan de formele medezeggenschap.

Participatie die de ontwikkeling van de student, het onderwijs en de school beoogt, vraagt wat anders, te weten inclusiviteit en het doorbreken van machtsrelaties. Participeren moet voor iedereen mogelijk zijn, de pluraliteit van opvattingen moet positief worden gewaardeerd, iedereen moet zich durven uiten en zich kunnen inleven in de effecten van besluiten op anderen. Voor het wezenlijk bijdragen aan de emancipatie van de student, moeten de drie vormen van participatie worden gecombineerd (*being heard*, *collaboration* en *leadership*) en de basiskenmerken openheid, respect, gelijkwaardigheid, wederkerigheid

en autonomie moeten herkenbaar zijn voor alle spelers in de leergemeenschap. Studenten kunnen ervaring opdoen in verschillende rollen en ontdekken hoe zij zich kunnen verbinden aan gezamenlijke doelen en wat ervoor nodig is om betekenisvol te kunnen bijdragen. Dit kan in de formele medezeggenschap, die in de praktijk overigens kampt met beperkte belangstelling, gebrekkige voorbereiding en afwezigheid van achterbanraadpleging. Maar dit kan ook vorm krijgen in meer directe participatie bij onderwijs, ontwerp en onderzoek in de mbo-opleiding. Deze laatste vorm biedt mogelijkheden voor alle studenten. Zowel de formele medezeggenschap als de directe participatie kan in het beroepsonderwijs aan kracht winnen door gelijkwaardige partnerschappen in te richten, waarbij studenten kunnen oefenen met participatie in verschillende vormen (Verhoeff & Guérin, 2021).

Van studiesucces naar studentsucces

Wanneer we naast de kwalificerende en socialiserende met name de emanciperende functie van onderwijs willen versterken, dan vraagt dat een oriëntatie op de gezamenlijke wereld en een onderzoekende houding van studenten, docenten en management. Naast het aanleren van de voor het beroep noodzakelijk kennis, vaardigheden, procedures en omgangsvormen zullen we studenten in de praktijk laten oefenen met participatie, met het invloed uitoefenen op besluiten die ons allemaal aangaan. We zien in de kwaliteitsdiscussies dan ook een verschuiving van *studiesucces* die de nadruk legt op (diploma)rendementen als effect van het systeem, naar *studentsucces* die de persoonlijke ontwikkeling van de student en maatwerktrajecten meer benadrukt. Studentsucces kan dan nog steeds gericht zijn op het zo effectief en efficiënt mogelijk door de opleiding 'geprocest' worden (student krijgt aangepast onderwijs, maar het leidt tot uniforme uitkomsten), maar ook op werkelijk open processen waarbij de inhoud van de lesstof en de werkwijzen open zijn. Studentsucces is wat ons betreft het antwoord van de individuele student op de vraag: 'hoe verbind ik mijn kracht en drijfveren met de opleiding om me te ontwikkelen en bij te dragen aan veranderingen in en vragen van het beroepenveld en de samenleving. Studentsucces laat zich zien in de opbrengst van een creatief maakproces waar school, beroepenveld en student een rol in hebben. Studentsucces is een spannend begrip. Spannend omdat je als school lastig vooraf kunt vaststellen hoe studentsucces er precies uitziet en achteraf ook niet eenduidig kan beoordelen of dit doel is behaald. Dat geeft ongemak, want hoe presteren we als school? Waar staan we in de rankings, wat vertellen we de inspectie? Onvoorwaardelijk vertrouwen in het samen waarmaken van gezamenlijke ambities is vanzelfsprekend. In de praktijk zullen de kwalificerende, socialiserende en emanciperende functies zichtbaar moeten zijn tezamen met de daarbij passende participatievormen.

Klimaatverandering, een controversieel maar gemeenschappelijk vraagstuk

We gaan terug naar de functie van het onderwijs, de nieuwe generatie leren verantwoordelijkheid te nemen voor een gezamenlijke wereld. Dit vraagt kritische participatie. Kritisch in die zin dat je in staat bent de huidige situatie te aanschouwen en te beoordelen en vanuit een onafhankelijke en autonome blik bij kan dragen aan de oplossing van vraagstukken die zich voordoen. Het raadplegen van bronnen, het onderzoeken van verschillende inzichten en het in gesprek gaan met anderen, en - zonder jezelf te verliezen – je in te leven in de ander en bij te dragen. Het onderwijs bereidt daarop voor en de school is een plaats waar verschillende perspectieven op de wereld samen (kunnen) komen en er geoefend kan

worden met deze kritische participatie. Hoe komen we, mede dankzij onze verschillen, tot nieuwe gemeenschappelijke oplossingen die het algemeen belang dienen?

Te vaak zien we dat studenten in het mbo gezien worden als 'uitvoerders', 'doeners' en te vaak horen we dat 'ze dat niet zullen begrijpen' want 'alleen met simpeler taal kunnen we de mbo-er betrekken bij wat wij doen'. De intenties zijn vast positief, maar we verzetten ons tegen dit perspectief op het mbo en mbo-ers. Zo werd vorig jaar nog door BZK, De MBO Raad en de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG) samengewerkt om mbo-studenten als vrijwilliger in te zetten bij de verkiezingen. 'Mbo-studenten kunnen zo in het kader van hun opleiding de nodige praktijkervaring opdoen voor de kwalificatie burgerschap'. Dit lijkt op een zorgelijke verenging van de burgerschapsopdracht voor mbo-ers. Als onderwijs álle studenten voorbereidt op een gezamenlijke zorg voor de wereld, dan moet ook iedereen toegang hebben tot het denken over oplossingen en het nemen en uitvoeren van besluiten. Invloed uitoefenen moet je leren. Het is niet vanzelfsprekend dat in een wereld waar we fors met elkaar van mening verschillen we tot een gemeenschappelijk besluit komen. We vergelijken twee voorbeelden waarin studenten worden betrokken op een gemeenschappelijk vraagstuk, de klimaatverandering. De vraag is meedoen of ondernemen?

Meedoen aan de landelijke actie

De klimaatverandering en energietransitie wordt jaarlijks onder de aandacht gebracht door de landelijk georganiseerde Warmetruiendag ([Warmetruiendag - 11 februari 2022 - powered by Klimaatverbond Nederland](#)). Dit jaar was dat op vrijdag 11 februari 2022. In een beroepsopleiding zien we docenten, studenten en de bestuurder van verschillende komaf in een gemeenschappelijke ruimte 'insteken', 'doorhalen' en 'af laten glijden'. De breiers volgen elkaars vorderingen nauwgezet. Met regelmaat verleggen ze hun aandacht van het breiwerk naar aandacht voor elkaar waarmee ze in stilte hun inzet voor de gezamenlijke goede doelenactie lijken te bekrachtigen. Je kunt niet om deze groep heen. Studenten en medewerkers passeren, de één gedachteloos, bij de ander ontstaan vragen. Een groepje studenten kijkt vanaf het koffieapparaat naar de breiende community. Ze stellen begripvol vast dat de bestuurder na 10 centimeter en een fotomomentje de zaal lachend verlaat. 'Wat denk je, zou hij een belangrijke andere afspraken hebben?'

Wat gebeurt hier? Wordt door dit dóen (samen breien) het denken over klimaatverandering aangewakkerd en voel je je uitgenodigd bij te dragen aan dit controversiële maatschappelijke vraagstuk? Lukt het je als medewerker of student aan het mbo om de vragen die bij jou ontstaan ter tafel te brengen. Laten we eens in kaart brengen welke reacties mogelijk zijn. De confrontatie met andersdenkenden (diversiteit), leidt niet automatisch tot nieuwe inzichten en betekenisvolle gezamenlijke besluiten, noch in de school, noch in de beroepscontext, noch in de bredere samenleving. In de literatuur wordt onderscheid gemaakt tussen vijf mogelijke reacties die zich in een werkcontext kunnen voordoen: 'loyalty', 'exit', 'cynicism', 'neglect' en 'voice' (Naus, Van Iterson, Roe, 2009). Deze begrippen herkennen we in het gedrag van studenten en medewerkers in deze casus. Zo zie je 'loyalty' onder de breiende deelnemers. Met elkaar vormen zij een community die naast meedoen aan deze landelijke actie 'warme truiendag' elkaar bekrachtigen dat zij zich inzetten om voor de organisatie het goede te doen. Bij 'exit' haakt de medewerker en student af. 'Hier doe ik niet aan mee'. Er ontstaan allergische reacties, die zich

ook kunnen uiten cynisme. 'Hoe bedoel je: Dag kolen en gas, hallo energiebesparing!' Wat denk jij, zetten ze de verwarming echt lager?'. Gedachteloos langs de community lopen kunnen we opvatten als een vorm waarin verwaarlozing zichtbaar wordt. De ander, de breiende community in de gemeenschappelijke ruimte wordt niet eens opgemerkt. De actie ontgaat je. Dit kan te maken hebben met het feit dat de student en medewerker zichzelf al langere tijd binnen de school niet meer gezien en gehoord weten. Zij zijn niet aangesloten en doen niet actief mee. 'Wat doen zij daar? Geen idee, boeit me niet echt'. Het eigenlijke onderwerp, klimaatverandering, krijgt in de vier genoemde reacties geen betekenis. De student zal niet na gaan denken over dit onderwerp en spreekt zich er ook niet publiekelijk over uit. Tenslotte wordt een vijfde reactie onderscheiden 'voice'. Voice, is de enige reactie die verwijst naar de student die bijdraagt aan het publieke debat en zich tot nieuwe omgevingen weet te verhouden. De andere vier reacties doen dat niet, die leiden tot fragmentatie, verdeeldheid en isolement, níet tot gezamenlijkheid. *Student voice* is voorwaardelijk aan gezamenlijke besluitvorming, maar is complex en controversieel, en vooronderstelt vergaande participatie (Verhoeff & Guérin, 2021). Dit vraagt dit thema klimaatverandering meer onderzoekend en ondernemend te agenderen. De hiervoor genoemde landelijke actie 'warme truiendag' roept een vorm van participeren op die zich kenmerkt door meedóen. Waar zit de ruimte voor studenten om verantwoordelijkheid te nemen voor een duurzame toekomst. Hoe nodig je de student uit mee te denken, zijn stem te laten horen, zich uit te spreken over klimaatverandering en de nodige acties om de toekomst voor ons en onze kinderen veilig te stellen.

Actief ondernemen

Een gepassioneerd en inmiddels afgestudeerd mbo-student maakte er zich persoonlijk hard voor om voor de planeet te zorgen. Hij combineerde kennis en vaardigheden die hij op heeft gedaan tijdens zijn opleiding houtbewerking. 'Ik werd opgeleid voor timmerman. Stage liep ik in de bouw. Toen ik in de bouw zat viel mij op hoeveel grondstoffen er gebruikt werden. Dit was voelbaar, want alle stenen moesten naar boven worden gesjouwd. Dit was het punt waarop ik dacht 'daar moeten we iets voor organiseren'. Kunnen we in plaats van beton, steen en staal ook met ecologische middelen gaan bouwen. Denk aan hout, hennep, vlas. Dat is gelukt. We hebben een ecologisch huis gebouwd. Daarnaast wilden we met minder vierkante meters dit produceren, dus in plaats van verticaal, horizontaal groeien'. Vanuit deze vraag heeft hij een eigen bedrijf opgericht en is nu duurzaam ondernemer.

We zien in dit tweede voorbeeld een lerende en onderzoekende dynamiek ontstaan rond de student zelf en in verbinding met 'de wereld' om hem heen. De student draagt bij en weet zijn persoonlijke vragen en ambities te verbinden aan projecten waar verschillende partners hun expertise inbrengen en gezamenlijke innovatie ontstaat. Dit vraagt van het mbo dat studenten zich uitgenodigd weten om zichzelf te laten zien. Het oordelen maakt plaats voor onderzoeken, verkennen, verwachtingsvol proberen. Vanuit de gedachte dat we er samen altijd uitkomen. Tot slot, kritische participatie is controversieel. Het raakt vraagstukken van macht en inclusie: wie beslist, wie praat mee en waarover kan je meepraten en meebeslissen. Hier ligt een opgave voor bestuur en management van het mbo. Laat jezelf zien, vraag naar persoonlijke drijfveren en verbind deze aan gezamenlijke ambities. En... laat je verrassen door het resultaat.

Bronnen

Bovill, C., Cook-Sather, A., Felten, P., Millard, L. & Moore-Cherry, N. (2016). Addressing potential challenges in co-creating learning and teaching: overcoming resistance, institutional norms and ensuring inclusivity in student-staf partnerships. *Higher Education*, 71(2), pp.195-208.

Bovill, C. (2017). A Framework to Explore Roles within Student-Staf Partnerships in Higher Education. Which Students are partners, when, and in what ways. In: *International Journal for Students as Partners* 1(1): 1-5.

Charteris, J. & Smardon, D. (2019). The Politics of Student Voice: unraveling the multiple discourses articulated in school. *Cambridge Journal of Education* 49(1): 93-110.
<https://doi.org/10.1080/0305764X.2018.1444144>

Cook-Sather, A., Bovill, C. & Felten, P. (2014). *Engaging Students as Partners in Learning and Teaching. A Guide for Faculty*. San Francisco: Jossey-Bass.

Mitra, D.L. (2005). Increasing Student Voice and Moving Toward Youth Leadership. *The Prevention Researcher*. 13(1): 7-10. <https://doi.org/10.1177/1741143209334577>

Mitra, D.L. & Gross, S.J. (2009). Increasing Student Voice in High School Reform; Building Partnerships, Improving Outcomes. *Educational Management Administration & Leadership*. 37:522, pp. 521-543. <http://dx.doi.org/10.1177/1741143209334577>

Naus, F, Van Iterson, A., Roe, Robert (2009). Organizational cynicism: extending the exit, voice, loyalty, and neglect model of employees' responses to adverse conditions in the workplace. *Human Relations*. Volume 60(5): 683-718 DOI:10.1177/0018726707079198

Verhoeff, C. & Guérin, L. (2021). Versterken van Student Voice in het Hoger Onderwijs. *Tijdschrift voor Hoger Onderwijs*, jrg. 39(2), 33-46.

Verhoeff, C.C. & Guérin, L.J.F (2021). *Student Voice Op de Haagse Hogeschool*. Den Haag: Lectoraat Wereldburgerschap.